

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Грозян Н. Ф. „Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Луцьк, 2020. – 471 с.)

Дисертація Н. Ф. Грозян присвячена важливій проблемі мовознавчої науки – дослідженню категорії другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення, обґрунтуванню концептуальних засад лінгвістичного трактування поняття другорядний *член речення*; простеженню формально-синтаксичної кореляції другорядного члена речення з його семантико-синтаксичними відповідниками. Не викликає заперечень авторська концепція типології другорядних членів речення з опертям на їхню семантику, структуру, прагматику.

Актуальність, перспективність, рецензованої роботи, а також її мету та завдання чітко окреслено у вступі. Так само вмотивованим вважаємо вибір комплексу методів дослідження. Репрезентація текстового матеріалу структурована, стиль викладення матеріалу доступний, дисертантка чітко й зрозуміло формулює основні положення й висновки, виважено обґрунтовує власну позицію, коректно дискутує з мовознавцями. Вірогідність отриманих результатів зумовлена вдало використаним фактичним матеріалом (картотека нараховує 40000 одиниць), що працює на поставлені завдання. Як позитивний момент констатуємо належний ступінь апробації результатів роботи (матеріали дослідження апробовано в доповідях на 18 міжнародних, 12 всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях; 25 одноосібних статей у наукових виданнях

України, зокрема 17 статей у фахових наукових виданнях України (серед них 1 – в електронному виданні, 6 – у виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах), 4 – у періодичних зарубіжних виданнях. Решта публікацій (4) – тези доповідей, виголошені на міжнародних і всеукраїнських конференціях, та праці, видрукувані в інших виданнях).

Позитивною рисою опонованої дисертації є запропонований авторкою підхід до розв'язання наукової проблеми, що виявився в систематизації й уніфікації поняттєво-термінологічного апарату для номінації мінімальних синтаксичних одиниць, простеженню їхнього термінологічного співвіднесення.

Схвалюємо прагнення Ніни Федорівни про закріплення за будь-яким лінгвістичним феноменом чіткої дефініції й недвозначної термінології і зараховуємо до авторських переваг послідовне простеження тенденцій у розвитку синтаксичної термінології з опертям на наукові джерела.

Логіка дослідження зумовила структуру рецензованої праці, що включає чотири розділи, висновки до розділів та загальні висновки, список літератури, список використаних джерел та додатки.

У першому розділі „Науково-теоретичні засади дослідження другорядних членів речення в традиційному та новітньому мовознавстві” (с.34–128), куди ввійшло три підрозділи, описано лінгвальну природу терміна *член речення*, вияскравлено основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві, з'ясовано критерії розмежування членів речення. Важливо наголосити на тому, що авторка прагне критично оцінити різні наукові позиції та обґрунтувати, зрештою, ті з них, які є доцільними для досягнення мети дисертації. Погоджуємося з твердженням п. Грозян, що неодновимірність покладених в основу класифікації членів речення ознак, одночасне поєднання формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних характеристик структурно-семантичних компонентів руйнує єдині виміри

класифікації та спричинює труднощі визначення членів речення (с.96).

Проте й авторка не уникає цієї помилки у визначенні поняття *член речення*. «Члени речення мінімальні синтаксичні одиниці, виражені повнозначними словами або сполученнями слів, що виконують у реченні формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, власне-семантичні та комунікативні функції» (с.42). За такого підходу або п. Грозян надто широко розуміє поняття *член речення*, або звужує поняття власне-семантичного та комунікативного аспектів речення.

Заслуговує поцінування ретельний опис другорядних членів речення, ґрунтованих на трьох чинниках: морфологічній природі самого другорядного члена речення, морфологічній природі того компонента, від якого він синтаксично залежить, і типові синтаксичного зв'язку та значеннєвих відношень між ними.

Позитивне враження справляє аналіз явища синкретизму в системі членів речення, де за характером синтаксичного зв'язку диференційовано синкретичні другорядні члени речення з одинарним і бінарним зв'язком. У першому випадку йдеться про одnobічну причленну залежність, коли структурний компонент речення підпорядкований лиш одному елементові. Специфіку другого визначає двобічне причленне підпорядкування.

У **другому розділі** „Формально-синтаксична й семантико-синтаксична диференціація другорядних членів речення” (с. 129–224) панорамно репрезентовано синтаксичний зв'язок як визначальний критерій розрізнення формально-синтаксичних членів речення, проаналізовано диференційні ознаки підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. Імпонує критичний аналіз керованих, узгоджених і прилеглих другорядних членів речення. Вдалим є запропонований підхід до аналізу елементарних одиниць. Українським необхідним вважаємо підрозділ „Детермінантні другорядні члени речення”, у якому авторка прагне простежити статус детермінантів у структурі речення.

Розв'язуючи конкретні проблеми щодо типології семантико-синтаксичних одиниць, авторка крізь призму прислівного підрядного синтаксичного зв'язку водночас поглиблює й виструнчує теорію другорядних членів речення, висвітлену в першому розділі рецензованої дисертації. Зокрема аналізуючи лінгвальну природу другорядних членів речення (Розділ 2 «Формально-синтаксична й семантико-синтаксична диференціація другорядних членів речення»), дисертантка виокремлює керовані, узгоджені, прилеглі та корельовані другорядні члени речення.

Вартий належного поцінування підрозділ 2.1.3. «Опосередковані другорядні члени речення», у якому вияскравлено другорядні опосередковані члени речення – найбільш зовнішні поширювачі простого речення. Підтримує міркування авторки про те, що вони доповнюють частково окреслений зміст синтаксем, надаючи їм необхідної значеннєвої викінченості. Опосередковані другорядні члени речення перебувають у постпозиції щодо уточнюваного компонента, завжди відокремлені й надають опорному складникові речення додаткову, більш докладну інформацію.

Третій розділ „Семантико-синтаксичні кореляти прислівних другорядних членів речення” (с. 225–318) присвячений типології придієслівних другорядних членів речення та їхніх кореляцій із субстанційними синтаксемами, які перебувають зазвичай у правобічній валентній позиції в активних конструкціях і лівобічній – у пасивних. Викінченим вважаємо представлений у дисертації значеннєвий діапазон таких кореляцій. Переконливо сприймаємо виокремлені авторкою семантико-синтаксичні кореляції керованих, узгоджених та прилеглих другорядних членів речення. Зокрема вдалим визнаємо підхід дослідниці щодо специфіки кореляцій керованих другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками з огляду на диференціацію формально-синтаксичних членів речення за частиномовною належністю

опорного слова. На цій підставі авторкою схарактеризовано співвідношення придієслівних, приприкметникових, приприслівникових та приіменникових керованих другорядних членів речення із відповідними синтаксемами.

Окремо вирізнімо підрозділ 3.2. «Семантико-синтаксична кореляція узгодженого другорядного члена речення з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою», у якому авторка ретельно проаналізувала узгоджений другорядний член речення, що корелює з власне-атрибутом, відносним, посесивним атрибутами та з атрибутами проміжних розрядів.

У четвертому розділі „Семантико-синтаксична основа детермінантних другорядних членів речення” (с. 243–306) привертає увагу запропонований аналіз детермінантів, що корелюють із адverbіальними мінімальними синтаксичними одиницями на семантико-синтаксичному рівні, де семантичний діапазон таких одиниць охоплює різні вияви значень: локативні, темпоральні, причинові, цільові, умовні, порівняльні, допустові тощо.

Оригінальним постав аналіз кореляцій *фоновий локативний детермінант* ↔ *адverbіальна локативна синтаксема* крізь призму статичних та динамічних просторових відношень, експлікаторами яких є прислівники та прийменниково-відмінкові форми. Підтримуємо позицію авторки, що семантичні вияви кореляцій *фоновий темпоральний детермінант* ↔ *адverbіальна часова синтаксема* визначувані не тільки прислівниковими та прийменниково-відмінковими словоформами, а й специфікою контексту.

Виокремлення серед детермінантів зумовленості чотирьох типів (детермінанти причини, мети, допусту й умови) не викликає заперечень, оскільки він уже є утрадиційненим. З-поміж детермінантів із характеризувальним значенням простежено два семантичних сегменти: детермінанти зі значенням уточнення / обмеження та детермінанти сукупності / роздільності. Вони поширюють речення, не порушуючи його

формальної будови. Спільною функцією всіх характеризувальних детермінантів є акцентуація різних відтінків якісної характеристики основної події, названої в реченні.

Завершують дисертаційну роботу висновки, які випливають з обстеженого матеріалу. Вони переконують у тому, що завдання наукового дослідження повністю виконано: розроблено теоретичні засади комплексного дослідження другорядних членів речення; з'ясовано класифікаційні ознаки другорядних членів речення; проаналізовано семантико-синтаксичну сферу мінімальних семантико-синтаксичних одиниць – синтаксем; з'ясовано специфіку кореляцій детермінантних другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками тощо.

Відзначаючи вагомі здобутки виконаного дослідження, висловимо свої зауваження й побажання, що мають переважно дискусійний чи рекомендаційний характер.

1. У підрозділі 1.2.2.2. *«Означення»* (с.69–76) ви панорамно схарактеризували узгоджене та неузгоджене означення за морфологічним вираженням, за семантикою, за кількістю компонентів тощо, у підрозділах 2.1.2.1.2. *«Узгоджені другорядні члени речення»* (с.168–173) та 2.1.2.1.4. *«Корельовані другорядні члени речення»* (с. 187–190) прокоментовано типологію синтаксичного зв'язку між головним та залежним словами, проте хотілося б почути саме позицію авторки щодо статусу прикладки в системі членів речення, тобто прикладка – це окремий різновид означення, це узгоджене/ неузгоджене означення чи особливість прикладки щодо морфологічного та семантичного вираження дає підставу вичленувати її як окремий другорядний член речення?

2. Вартий високого поцінування підрозділ 1.3. *«Синкретичні другорядні члени речення»*, у якому авторка дисертаційної праці викристалізовує основні труднощі диференціації другорядних членів

речення, спричинені випадками невідповідності форми й змісту члена речення, відсутністю чітко закріпленої форми за тим чи тим членом речення та синкретизмом їхньої семантики. В аналізі стійких сполук із модальним значенням на кшталт *мати надію*, *мати здатність*, *мати можливість*, *мати намір*, *мати бажання*, *мати право*, *мати обов'язок* тощо підтримуємо твердження Ніни Федорівни, що «крім атрибутивно-об'єктного значення, він має й предикативне значення, що вможлиблює його кваліфікацію і як частини дієслівного складеного присудка, напр.: *А зернятко ще надію* ^{яку? на що?} *має* *Наші дні нащадкам відтворити* (М. Луків) – пор.: *зернятко* ^{має надію що зробити?} *має надію відтворити*; *Ми маємо право* ^{яке? на що?} *померти самі, І хочеш не хочеш – колись повмираєм, Та треба затямить собі на умі, Що світ зберегти від вогневих громів Ми з вами обов'язок* ^{який? на що?} *маєм!* (В. Симоненко) – пор.: *ми* ^{маємо обов'язок що зробити?} *маємо обов'язок зберегти»* (с.114). Проте постає питання, чому авторка обмежилася аналізом тільки сполук із дієсловом *мати*. На мою думку, варто було б розширити перелік таких стійких сполуках, наприклад: *дати згоду*, *дати наказ* тощо (*Директор дав згоду працювати влітку / Директор дав наказ працювати влітку*), що поглибило б розкриття синтаксичного потенціалу таких синкретичних членів речення.

3. Для мене не зовсім вдалим є поняття *комунікатемами*, що покласифіковано авторкою як «тема й рема» (с. 42).

Висловлені міркування та зауваження не стосуються концептуальних положень дослідження, мають радше рекомендаційний характер і не применшують наукової ваги запропонованого аналізу.

Уважаємо, що дисертаційна робота „Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення” за теоретичним рівнем, науковою новизною, практичною цінністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р.

№ 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 16 серпня 2016 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та 567 від 27 липня 2016 р.), а її авторка – **Ніна Федорівна Грозян** – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Д-тор філол. наук, професор,
кафедри української мови

Київського університету імені Бориса Грінченка / *Вінтонів М. О.*

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
М. О. Вінтонів ЗАСВІДЧУЮ
(ПІБ)
М. О. Вінтонів
(підпис)

*Відгук надійшов до спецради 27.08.2020р
Учений секретар *В. Фрідман* О.І.*